

**ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОКАЗНИКІВ ПРАКТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ МАЙСТРІВ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ**

Актуальність статті. Майстру виробничого навчання (МВН) належить провідна роль у формуванні майбутнього професіонала виробничого профілю. Враховуючи, що під час прийняття рішень у професійній діяльності він обмежений часовими параметрами і діє в невизначених педагогічних ситуаціях, але має охоплювати проблему заняття конкретно й цілісно, і до того ще має орієнтуватися на позитивний результат, то обов'язковою професійно важливою його якістю є розвинене практичне мислення. У професійно-технічному навчальному закладі (ПТНЗ) працюють майстри різної вікової категорії, серед яких молодого віку не так вже багато, оскільки більшість складають представники передпенсійного та пенсійного віку.

Метою статті є з'ясування впливу вікового чинника МВН на розвиток компонентів їх практичного мислення.

Аналіз результатів досліджень і виклад наукового матеріалу. У словнику професійної освіти майстра виробничого навчання визначають як "педагога професійно-технічного закладу освіти, який навчає учнів професії, зокрема повідомляє їм технічні відомості, формує в них виробничі уміння й навички, культуру праці. Водночас МВН спільно з викладачами, вихователями, іншими працівниками бере участь у розвитку особистості учнів, їхньої загальної культури, вихованні самостійності й відповідальності" [8, с. 75]. До професійної підготовленості МВН висуваються високі вимоги [7, с. 194], отже займатись цим видом діяльності може далеко не кожний. Професійна діяльність майстра виробничого навчання проходить в умовах, які характерні для практичного мислення: воно спрямовано на вирішення специфічних навчально-виробничих завдань і проблем, обмежених конкретною педагогічною ситуацією часткового, а не загального характеру; результат роботи конкретний і веде до вчинків, приймає форму зовнішніх проявів, практичних дій, особливостей поведінки тощо.

Ефективна діяльність МВН неможлива без вищих форм мислення, безпосередньо з нею пов'язаних. Практичне мислення визначають як вид мислення, що полягає у фізичному перетворенні дійсності [4, с. 453]. Проблема його розвитку в МВН має системний характер за своїм змістом і потребує участі в її розв'язанні представників різних наук, які методологічно, теоретично та методично мають відношення до її обґрунтування. Як особистість фахівця у цілому, так і її пізнавальні процеси, у тому числі й практичне мислення, розвиваються безпосередньо в процесі професійного розвитку МВН, професійної діяльності та вирішення професійних завдань. *Розвиток* є, "по-перше, складним системно організованим процесом, що включає різні стадії, періоди, етапи, фази, сторони, рівні, які мають спіралеподібний і багатоступінчастий, дискретний і неперервний, диференційований та інтегрований характер; по-друге, перехід кількості в якість і навпаки, тенденцію руху від нижчого до вищого, що має повторювальний, спадковий і неповоротний характер; по-третє, розвиток, що відбувається в єдності боротьби протилежностей; по-четверте, вищий тип руху" [10, с. 69]. Б.Г. Ананьєв зазначав, що розвиток, особливо особистісний, не зупиняється до моменту зупинення самого життя [1].

Є.О. Климов виокремлював *шість стадій розвитку суб'єкта праці*: 1) передігри – "період раннього дитинства" – до 3-х років; 2) гри – від 3-х до 7-8 років; 3) опанування навчальною діяльністю – від 7-8 до 11-12 років; 4) стадія оптації – від 11-12 до 14-18 років; 5) професійної підготовки – від 14-18 до 16-23 років; 6) професіонала –

від 16-23 років до пенсійного віку [5]. Вони виділені на основі врахування провідних видів діяльності, які мають місце у віковому розвитку людини. Стадія професіонала уточнена В.А. Бодровим [2], яка представлена чотирма самостійними *стадіями*: 1) професійної адаптації – від 19-21 до 24-27 років; 2) розвитку професіонала – від 21-27 до 45-50 років; 3) реалізації професіонала – від 45-50 до 60-65 років; 4) спаду – від 61-65 років до смерті. Восьма стадія автором розуміється як стадія стабілізації: „відмічається повна або часткова реалізація професійного потенціалу, коли стабілізуються основні операційні структури, особистісні риси носять стійкий характер” [2, с. 23].

В українській психолого-педагогічній науці різним аспектам професійної підготовки та діяльності МВН приділяли увагу Н.Г. Ничкало, Н.П. Знамеровська, В.О. Радкевич, О. Кривошеєва, Е.М. Ковальчук, О.І. Сергієнко, Л.К. Пашківська, Г.М. Баранова, М.Б. Агапова, А.А. Колюпанова, О.О. Юртаєва, І.А. Гриценко та ін.

Для дослідження динаміки розвитку практичного мислення ми виділили його *компоненти та показники*: *мотиваційно-ціннісний* компонент (спрямованість на досягнення цілі, на справу та інтерес до розв'язання технічних проблем); *змістовний* (вміння встановлювати логічні відношення між символами; здатність із запропонованих засад робити вірний висновок; здатність до аналізу, роздумів і умовиводів; предметність мислення; здатність вирішувати професійні та виробничо-педагогічні завдання); *функціональний* (діагностичність мислення; перетворюючий характер мисленневих дій; розвинені конструктивно-проектувальні здібності та емпатійність); *операційний* (аналіз, антиципація, абстрагування, порівняння тощо); *поняттєвий* (рівень освіченості; знання в галузі технічних наук; уміння читати креслення, розбиратися у схемах технічних пристроїв та їх роботі; уміння розв'язувати нескладні фізико-технічні задачі; знання специфіки педагогічної діяльності; оцінка набутих технічних знань, ступінь можливості їх актуалізації у даний момент); *когнітивний* (швидкість, гнучкість, логічність, конкретність, творчість і індивідуалізованість; розвиненість просторового уявлення та просторового мислення; розвинений соціальний інтелект); *рефлексивний* (рефлексивність, саморефлексія, контролювання, корегування та оцінювання МВН педагогічної діяльності, усвідомлення та сприйняття її цілей, завдань, змісту, технологій і результатів); *особистісний або суб'єктний* (самоусвідомлення, саморегуляція та адекватна самооцінка та ін.).

Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2007-2009 років. До вибірки увійшли МВН в кількості 267 осіб з різних областей України, які працюють у ПТНЗ. У дослідженні брали участь також 174 студенти Української інженерно-педагогічної академії (1-х, 3-х і 5-х курсів із різних факультетів), обираючи яких ми виходили з того, що вони у майбутньому мають працювати у ПТНЗ як майстри виробничого навчання. Ми провели порівняльний аналіз показників середніх балів МВН і студентів (табл. 1).

На основі аналізу можна зробити такі **висновки**: рівень технічного мислення у студентів (37,07) вище від МВН (34,14), у студентів більше виражений символічний профіль мислення (7,29), ніж у майстрів (6,39), а також образний профіль мислення (у студентів 10,10, у майстрів 9,21); рівень знакового мислення вище у МВН (9,94), ніж у студентів (8,97), педагогічні здібності трохи вище у МВН (4,16), ніж у студентів (4,07); мотивація досягнення успіху більше виражена у майстрів (14,11), ніж у студентів (13,15); і у майстрів, і у студентів яскраво виражена спрямованість на справу (29,26 і 28,09); у студентів спрямованість на себе (26,80) вища, ніж спрямованість на спілкування (25,99); у майстрів спрямованість на спілкування (26,56) вище, ніж спрямованість на себе (24,24). Водночас у майстрів більше від студентів виражені спрямованість на справу та спілкування.

Показники практичного мислення майстрів виробничого навчання і студентів

Показники практичного мислення		Середній бал	
		студенти	МВН
Просторове мислення		9,48	8,99
Соціальне мислення		6,46	6,88
Технічне мислення		37,09	34,14
Практична спрямованість мислення		18,38	18,18
Профіль мислення	Предметний	8,56	8,86
	Символьний	7,29	6,39
	Знаковий	8,97	9,94
	Образний	10,10	9,21
	Креативний	8,96	9,18
Педагогічні здібності		4,07	4,16
Мотивація досягнення успіху – уникнення невдачі		13,15	14,11
Спрямованість особистості на	себе	26,80	24,24
	спілкування	25,99	26,56
	справу	28,09	29,26

Розглянемо більш докладно зміни показників практичного мислення впродовж етапів професійного розвитку, безпосередньо пов'язаних з віковим розвитком. За основу визначення етапів розвитку професіоналізму ми взяли теоретичні підходи Є.О. Климова, В.А. Бодрова та А.К. Маркової та виокремили такі етапи вікового розвитку МВН: 1) до 30 років (професійна адаптація); 2) від 31 до 40 років; 3) від 41 до 50 років (розвиток професіонала); 5) від 51 до 60 років (реалізація професіонала); 6) старіші від 61 року (спад). У табл. 2 показано динаміку цього розвитку від студентських років до похилого віку.

Таблиця 2

Вікові особливості розвиненості показників практичного мислення у майстрів виробничого навчання

Показники практичного мислення	Групи досліджуваних							
	студенти (курс)			МВН (вік)				
	1	3	5	до 30	31-40	41-50	51-60	старіші від 61
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Самооцінка професійної діяльності	–	–	–	2,28	2,19	2,14	2,21	2,93
Задоволеність педагогічною діяльністю	–	–	–	1,66	1,74	1,35	1,43	1,28
Просторове мислення	10,89	8,99	8,74	9,51	6,76	8,62	9,49	8,45
Соціальне мислення	5,87	6,83	6,13	6,57	6,76	7,80	6,16	5,81
Технічне мислення	38,61	38,00	31,78	37,08	40,67	36,68	41,09	37,75
Практична спрямованість мислення	18,19	18,57	18,09	18,44	29,90	17,36	17,64	18,36

Продовження табл. 2

		1	2	3	4	5	6	7	8	9
Профіль мислення	предметний	8,64	8,64	8,04	8,50	8,79	9,10	9,29	8,92	
	символьний	7,46	7,22	7,09	7,33	6,39	6,02	6,24	6,67	
	знаковий	8,31	9,16	9,30	9,10	9,47	6,87	10,17	10,41	
	образний	10,18	10,18	9,61	10,03	8,68	8,92	9,07	9,08	
	креативний	8,77	9,06	8,89	8,92	8,74	11,52	7,80	7,75	
Педагогічні здібності		3,98	4,10	4,11	4,04	4,21	4,16	4,31	4,13	
Мотивація досягнення успіху – уникнення невдачі		13,61	13,17	12,26	13,30	15,47	13,92	14,06	15,33	
Спрямованість особистості на	себе	26,77	26,34	28,04	26,64	20,87	23,92	23,28	23,00	
	спілкування	25,80	26,75	24,73	25,75	26,75	27,00	27,92	28,00	
	справу	28,57	27,69	28,00	28,14	32,62	29,00	29,96	30,00	

Самооцінка професійної діяльності перевірялась анкетуванням. При обробці результатів було застосовано таку шкалу для інтерпретації відповідей: 1 – висока, 2 – вища за середню, 3 – середня, 4 – нижча за середню, 5 – низька. Оскільки серед опитаних студентів практично немає тих, що мали досвід професійної і педагогічної діяльності, їм не пропонувалось давати самооцінку професійної діяльності та визначати рівень задоволеності своєю педагогічною діяльністю. Вона у майстрів виробничого навчання знаходиться приблизно на рівні вище за середній (від 2,14 до 2,28), а після досягнення 61 року починає потроху знижуватися до середнього рівня (2,93).

Показник задоволеності своєю педагогічною діяльністю ми досліджували шляхом анкетування, і для його оцінювання було взято такі значення: відповідь “так” – 1, “ні” – 2. Кількість МВН віком до 40 років, задоволених цією діяльністю, не дуже висока (1,74), але ця динаміка змінюється, і задоволених майстрів віком від 41 до 50 стає значно більше (1,35). Надалі із приходом 51-60 років ця кількість трохи зменшується (1,43), а після 61 року знову збільшується (1,28).

Просторове мислення – це здатність МВН оперувати просторовими образами, що виступає обов’язковим показником розвиненості практичного мислення. Для його дослідження було використано методику оцінки загальних і спеціальних технічних здібностей Дж. Фаланагана, з якої було взято тест “Сборка”. Ключ до інтерпретації результатів використовувався прямий, тобто чим більше значення, тим вищий рівень його розвиненості. Його розвиток у них має динамічний характер: у студентів 1 курсу просторове мислення знаходиться на високому рівні (10,89), потім трохи знижується (3-й курс – 8,99, 5-ий – 8,74); надалі, із початком професійної діяльності, у МВН віком до 30 років це мислення трохи підвищується (9,51), а у 31-40-річних різко знижується (6,76); у віці від 41 до 50 років починає збільшуватись (8,62) до 60 років (9,46) і надалі, після 61 року, дещо знижується до 8,45.

Соціальне мислення нами використовувалось у контексті здатності МВН правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами, мімікою, позами, жестами. Особи, в яких воно добре розвинене, приділяють велику увагу невербальному спілкуванню, в них розвинена інтуїція. Для його дослідження ми використали методику дослідження соціального інтелекту – другий субтест “Групи експресії”, успішне виконання завдань якого позитивно корелює з емпатією та невербальною чуттєвістю, глибинною рефлексією, високою самооцінкою та ступенем сприйняття себе, емоційною стабільністю, відкритістю та проявом дружнього ставлення до співрозмовника, чуттєвістю до емоційних станів інших осіб у ситуаціях ділового спілкування. Слід зазначити, що для інтерпретації результатів було використано пря-

мий ключ. Його рівень у студентів має тенденцію до зростання: 1-й курс – 5,87, 3-й курс – 6,83, 5-й – 6,13, а з початком професійної діяльності у МВН віком до 30 років він не змінюється (6,57) і тримається на цьому ж рівні від 31 до 40 років (6,76); у МВН віком від 41 до 50 років він збільшується до своєї найвищої позначки – 7,80 і в подальшому із віком знижується до рівня 1-го курсу.

Технічне мислення є важливим показником практичного мислення, яке можна продіагностувати тестом на технічне мислення Беннета: рівень технічної обізнаності, знання основ механіки, техніки, накопичений досвід роботи з технічними приладами та інструментами. Воно в цілому знаходиться на доволі високому рівні у всіх МВН. Так, студенти 1-го курсу мають за цим показником високий бал – 38,61, який тримається до 3-го курсу – 38,00 – і стрімко падає на 5-му курсі – 31,78. У МВН віком до 30 років він збільшується до 37,08 балів, після 40 років продовжує зростати – 40,67; а потім знижується – до приходу 50 років (36,58); далі до 60 років зростає і набуває свого найбільшого значення (41,09), після 61 року знижується (37,75).

Виділяють *практичну та теоретичну спрямованості мислення*, для дослідження яких ми використовували методику спрямованості мислення Л.П. Урванцева – Н.В. Володіної. Ключ до інтерпретації результатів такий: від 0 до 12 балів – виражена теоретична спрямованість мислення, від 13 до 18 – середньо виражена практична спрямованість, від 19 до 33 – висока вираженість практичної спрямованості мислення. Практична спрямованість мислення яскраво виражена у студентів і МВН різного віку. Найсильніший свій прояв таке мислення має у віці 31-40 років. Так, у студентів різних курсів і молодих МВН воно знаходиться приблизно на одному рівні: на 1-му курсі – 18,19, на 3-му – 18,57, на 5-му – 18,09, а у МВН віком до 30 років – 18,44. З набуттям професіоналізму воно зростає і набуває свого максимального значення – 29,90 (від 31 до 40 років). Надалі відбувається різкий спад, який тримається до 60 років (від 41 до 50 років – 17,36, від 51 до 60 років – 17,64), і після 61 року має місце певне зростання до 18,36.

Завдяки опитувальнику Д. Брунера для визначення типів мислення та рівня креативності ми оцінили предметний, символічний, знаковий, образний і креативний типи мислення. *Предметність* мислення нерозривно пов'язана з предметом у просторі і часі. Перетворення інформації проходить за допомогою предметних дій, існує фізична обмеженість на перетворення, операція виконується лише послідовно, результатом є думка, яка реалізується у новій конструкції. Таким профілем мислення володіють особи з практичним складом розуму. Він не зазнає суттєвих змін і знаходиться впродовж професійної діяльності приблизно на середньому рівні. Так, у студентів його показник коливається в межах 8,04-8,64 балів, а у майстрів – 8,50-9,29.

Образне мислення віддалено від предмета у просторі та часі, а його перетворення здійснюється за допомогою дій з образами і тому не має фізичних обмежень. Операції можна здійснювати послідовно й одночасно, результатом чого є думка, яка реалізована в новому образі. Таким мисленням володіють особи з художнім складом розуму. Рівень його прояву з віком має незначну тенденцію до зниження: у студентів 1, 3, 5 курсів й у майстрів до 30-ти років цей прояв знаходиться на високому рівні – 9,61-10,18 – і після 30-ти років знижується від 9,08 до 8,68.

У *символьному мисленні* перетворення інформації здійснюється за допомогою різноманітних правил, арифметичних знаків й операцій, а його результатом є думка, яка виражена у вигляді структур і формул, що фіксують суттєві відношення між символами. Ним володіють особи з математичним складом розуму. Воно не зазнає суттєвих змін під впливом віку, але його показник у досліджуваних нижчий, ніж у предметного профілю. Так, у студентів від 1 до 5 курсу середній бал за цим значенням знаходиться у межах 7,09-7,46 балів, а у МВН різного віку – 6,02-7,33.

У знаковому мисленні перетворення інформації здійснюється за допомогою умовиводів, а знаки об'єднуються в більші одиниці за правилами єдиної граматики. Його результатом є думка у формі поняття, висловлювання, яка фіксує суттєві відношення між предметами. Таким мисленням володіють особи з гуманітарним складом розуму. Воно зазнає цікавої динаміки змін під впливом віку: у студентів має тенденцію до зростання – 1 курс - 8,31, 3 курс - 9,16, а 5-й – 9,30, у МВН віком до 40 років його рівень приблизно однаковий (до 30 років – 9,10, до 40 років – 9,47), від 41 до 50 років різко падає до 6,87 балів, а потім стрімко зростає: від 51 до 60 років – 10,17, більше 61 року – 10,41.

Цікавого розвитку під впливом вікового чинника зазнає *креативність*, яка у психологічній науці розглядається як характеристика вищого прояву професіоналізму, найвищий рівень серед інших типів мислення в професійній діяльності. В.О. Моляко пише про творчий рівень конструювання: "...такою назвою підкреслюється наявність дійсно вищого рівня у конструюванні, рівня, який характеризує винахідницьку діяльність вищого рангу" [6, с. 137]. Вона найбільш розвинена у майстрів віком від 41 до 50 років, а найменш – у МВН старше 61 року. Так, у студентів 1, 3, 5 курсів і МВН віком до 40 років вона знаходиться практично на одному рівні (8,74-9,06), від 41 до 50 років різко підвищується – 11,52, а після 51 року поступово знижується – до 7,75-7,80 балів.

Педагогічні здібності з віком суттєво не змінюються. Їх ми досліджували за *методикою "Педагогічні ситуації"* Р.С. Немова. Вона дозволяє оцінювати здатність виходити із проблемних педагогічних ситуацій, успішно вирішувати виробничо-педагогічні завдання, показати свою індивідуальність у педагогічній діяльності та інші педагогічні якості МВН. Для інтерпретації результату було використано таку шкалу оцінювання: до 3,4 – низький рівень педагогічних здібностей, від 3,5 до 4,4 – середній, більше 4,5 – високий. Найбільш розвиненими вони виявились у МВН віком 31-40 років (4,21) і 51-60 років (4,31), а найменш – у студентів 1 курсу (3,98). У студентів 3 курсу вони складають 4,10, а 5-го – 4,11. У майстрів віком до 30 років – 4,04, а від 41 до 50 років і у старших за 61 рік знаходяться приблизно на одному рівні – 4,16 і 4,13 відповідно.

Визначення *рівня домагань* відіграє важливу роль у дослідженні практичного мислення МВН, оскільки "...виявляє постановку людиною певних цілей" [9, с. 392]. Цей рівень залежить від співвідношення двох протилежних мотиваційних тенденцій: мотиву прагнення до успіху та уникнення невдачі. Для їх дослідження використана *методика оцінки мотивації успіху та страху невдачі* А.О. Реана. При інтерпретації результатів слід враховувати, що чим нижчим є бал, тим більше виражена мотивація уникнення невдачі, а чим вищий – мотивація досягнення успіху. Студенти 1, 3 і 5 курсів у своїй діяльності орієнтовані мотивацією досягнення успіху, але вона в них не так яскраво виражена, як у МВН віком до 30 років. З 30 до 40 років ця спрямованість зростає і досягає свого пікового значення (15,47). Надалі мотивація досягнення успіху стає менш вираженою і тримається на такому рівні від 41 до 60 років (13,92-14,06), а після 61 року знову зростає – 15,33.

Для більш детального розкриття мотиваційної сфери МВН ми досліджували систему домінуючих мотивів, які підпорядковують собі всі інші й характеризують будову цієї сфери, тобто спрямованість особистості. За допомогою *орієнтаційної анкети на визначення спрямованості особистості* Б. Вассова ми діагностували спрямованість МВН на себе, на спілкування і на справу. *Спрямованість на себе* характеризується перевагою мотивів досягнення особистісних цілей, орієнтацією на отримання безпосереднього винагородження, агресивністю у досягненні певного статусу, схильністю до суперництва у міжособистісній взаємодії та такими рисами, як подразливість, тривожність, інтровертованість. Основними проявами *спрямованості на спілкування* є прагнення при будь-яких умовах підтримувати відносини з іншими особами, орієнтація з ними на спільну діяльність. Але це може негативно впливати на виконання конкрет-

них завдань, стати перешкодою в наданні широкій допомозі іншим, виявлятися в намаганні отримати соціальне схвалення з боку оточуючих. Вона також показує залежність особи від групи, демонструє її потребу в прихильності та емоційних відносинах із соціальним оточенням. *Спрямованості на справу* характерна зацікавленість у розв'язанні ділових проблем, виконанні роботи якомога краще та орієнтації на ділове співробітництво, здатність пропонувати в інтересах справи власну думку. В ній переважають мотиви, які породжуються діяльністю: інтерес до процесу праці, безкорисливе прагнення до опанування нових навичок і вмінь. Ключ до інтерпретації отриманих результатів прямий, тобто чим більшим є середній бал, тим більш виражений даний тип мислення.

У цілому у студентів і МВН домінує спрямованість на справу, потім – на спілкування і на себе. У студентів 1 і 3 курсів спрямованість на себе знаходиться приблизно на одному рівні (26,34-26,77), дещо зростає у студентів 5 курсу – 28,04. У молодих МВН вона менш виражена, ніж у студентів: у МВН до 30 років – 26,64, а потім має тенденцію до зниження – від 31 до 40 років – 20,87, від 41 до 50 років – 23,92, від 51 до 60 років – 23,28, старше 61 року – 23,00.

Спрямованість на спілкування рівномірно зростає з віком: від 24,73 балів у студентів 5 курсу до 28,00 у МВН старше 61 року. У студентів 1-го (25,80) і 3-го (26,75) курсів вона більш виражена, ніж у 5-курсників – 24,73.

Спрямованість на діяльність у МВН виражена більшою мірою, ніж у студентів. Так, у студентів з 1 по 5 курс середній бал за даним показником коливається від 27,69 до 28,57. Студенти 5 курсу і майстри віком до 30 років мають приблизно однаковий рівень – 28,00 і 28,14 відповідно, який зростає до 32,62 балів у МВН 30-40 років.

Отже, можна дійти таких **висновків**: показники практичного мислення зазнають нерівномірних змін у МВН упродовж педагогічної діяльності, починаючи від студентських років і закінчуючи стадією післяпрофесіоналізму. Так, самооцінка професійної діяльності знаходиться на рівні вище за середній, а після 61 року знижується до середнього рівня. З віком задоволеність педагогічною діяльністю зростає.

Просторове та соціальне мислення не зазнають значних коливань, а технічне має хвилеподібний характер розвитку.

У всіх МВН має місце практична спрямованість мислення, яка знаходиться на одному рівні, лише у МВН 31-40 років вона набуває яскравої вираженості.

Предметний, символічний, образний і знаковий типи мислення впродовж усього професійного шляху МВН тримаються на середньому і трохи вище за середній рівнях, суттєвого коливання не спостерігається.

Креативність у МВН також у процесі педагогічної діяльності знаходиться на рівні вище середнього, а у МВН віком від 51 до 60 років зазнає суттєвого зростання.

Педагогічні здібності не зазнають суттєвих коливань, усі МВН спрямовані на досягнення успіху, значних змін у цій тенденції не спостерігається.

Щодо спрямованості особистості, то у всіх МВН профільною є спрямованість на справу, потім – орієнтація на спілкування і на себе. Спрямованість на справу залишається приблизно на одному рівні, найбільш вона виражена у віці 31-40 років, а найменш – у студентів 3 курсу. Спрямованість на спілкування трохи зростає із віком. Так, найменшою вона є у студентів 1 курсу, а найбільшою – у МВН старше 61 року. Спрямованість на себе в цілому знижується з віком, найбільш виражена вона у студентів 5 курсу, найменш – у майстрів віком від 31 до 40 років.

Перспективними напрямками подальших досліджень ми вважаємо системне дослідження мотиваційної сфери МВН, динаміку її змін разом із зростанням професійного, педагогічного, загального стажу педагогічної діяльності; з'ясування впливу освіти та спеціальності на практичне мислення тощо.

Список літератури: 1. *Ананьев Б.Г.* О проблемах современного человекознания. – 2-е изд. – СПб.: Издательский дом “Питер”, 2001. – 263 с. – Библиогр.: с. 257-261. 2. *Бодров В.А.* Психологическое исследование профессионализации личности // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В.А. Бодрова. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 1991. – С. 3-26. 3. *Завалишина Д.Н.* Практическое мышление: Специфика и проблемы развития. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2005. – 376 с. 4. Загальна психологія: Підручник / *О.В. Скрипченко, Л.В. Волінська, З.В. Огороднійчук* та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с. 5. *Климов Е.А.* Психология профессионала. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: Изд-во “МОДЭК”, 1996. – 400 с. 6. *Моляко В.О.* Творческая конструкторология (пролегомены). – К.: Освіта України, 2007. – 288 с. 7. *Мошкова И.Н., Малов С.Л.* Психология производственного обучения: Метод. пособие. – М.: Высш. шк., 1990. – 2007 с. 8. Професійна освіта: Словник: Навч. посіб. / Уклад. С.У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с. 9. Психологія: Підручник / *Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук* та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 560 с. 10. *Ягунов В.В.* Військова психологія: Підручник. – К.: Тандем, 2004. – 656 с. – Бібліогр.: с. 623–627.

О.В. Ягупова

**ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ
ПРАКТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МАСТЕРОВ
ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБУЧЕНИЯ**

Статья посвящена анализу особенностей развития показателей практического мышления у мастеров производственного обучения с учетом их возраста. Представлены также характеристики основных показателей их практического мышления.

O. Yagupova

**AGE FEATURES OF THE PRACTICAL THINKING DEVELOPMENT OF
THE MASTERS OF VOCATIONAL EDUCATION**

The article is devoted to the analysis of age features of practical thinking of the masters of vocational education. Here also basic features of their practical thinking are shown.

Стаття надійшла до редакції 6.05.2009